

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕТО КАТО ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРЕН ПРОЕКТ

(Siegfried J. Schmidt. *Literaturwissenschaft als interdisziplinäres Vorhaben. In: Vielfalt der kulturellen Systeme und Stile. Hrsg. von Johannes Janota. Vorträge des Augsburger Germanistentags 1991. Band 2. Tübingen, 1993*)

ЗИГФРИД ШМИД

1. Литературата не е нещо самопонятно

В последните години почти се установи една тенденция публичното размисляне върху ситуацията на хуманитарните науки да се открива със сръчно поднесени характеристики на съвременното общество. Одо Маркуард например схваща обществото на новото време като белязано от модерност, която се определя предимно от експерименталните природни науки, и формулира своята *компенсаторна* теза така: «Хуманитаристиката подпомага традицията, с помощта на която хората могат да устояват на модернизацията.» (1985, с. 47 сл.) Еберхард Лемерт, напротив, вижда модерното общество по-скоро като белязано от индустриалното производство, което се определя от сериалност, измеримост и еднообразие на формите. Той формулира една *съучастна* теза: «Хуманитаристиката трябва да съ-оформя корпоративно обществения процес.» (1985, с. 127 сл.) Юрген Фьорстер, Ева Нойланд и Герхард Руп пък оплакват в културно- и общественоепистемистичен маниер «[...] състоянието, в което да се намира наистина германистиката, когато на нея като дисциплина масирано ѝ се натрапва икономическо, технологическо и идеологическо развитие, което търси свое убежище единствено в икономическата експанзия, безграничната доверчивост в технологиите и рефлексивния застой, в който е погълнато понятието за бъдеще.» Срещу тази поддържана от вси страни техническа компетентност според споменатите автори германистиката трябва да подпомага поощряването на една *«нова рефлексивна компетентност»*.

И в трите случая моделът на аргументиране е еднакъв: констатира се

кризисен синдром и се търси лечение в един случай по-скоро цинично, в друг – по-скоро оптимистично, в трети – фаталистично-утопично.

За разлика от тези – достатъчно познати от немската културна критика – модели на аргументация, бих желал да изходя от друго описание за обществото, което от доста време вече е проверено в социологията и историографията. А именно – от концептуалното моделиране на модерното общество като *функционално-диференцирано масмедийно общество*.

В съответните изследвания днес властва широк консенсус за това, че е смислено, възникването на модерните европейски общества да се описва като преход от съсловно-феодални към функционални-диференцирани форми на организация. Този преход, започващ в XVIII век, е белязан от развитието на самостоятелни социални системи, които се концентрират върху изпълнението на специфични, обществено значими задачи като напр. производство на стоки, производство на образование или производство на истини. Като диференцирани системи, които в своето необходимо взаимодействие образуват «мрежата общество», социалните системи постигат известна автономия чрез самоорганизация, предимно чрез изработване на системноспецифична комуникация и чрез институционализирани действени роли (като учител, предприемач, учен, политик).

Към важните социални системи на модерните общества – успоредно с водещата система икономика – принадлежи без съмнение и науката, която от XVIII век насетне се разграничава и определя в частични системи и успоредно с това развива високоспецифични комуникативни форми – дискурси, специализирани езици, формални езици. Една от тези частични системи изграждат езико- и литературознанието, които от своя страна също са развили подсистеми като германистика, романистика или англицистика.

Към социалните системи на модерното общество – оспорвани наистина относно степента им на важност, но и до днес неоспорими в своята наличност – принадлежи и системата на изкуството със своята подсистема литература (срв. Шмид 1989 а). От тази перспектива на наблюдение представата за «литература» не включва едно (канонизирано) количество литературни произведения, а социални операции – предимно комуникации – свързани с феномени, които биват тематизирани в комуникацията като литературни феномени. Така погледнато, въпросът за литературността и литературния ранг се решава не в изолирания текст и неговите вероятно обективни белези, а в «комуникативната съдба» на един литературен текст в соци-

алната система литература. Литературата не е нещо самопонятно!

Дотук с обикновените системнотеоретически оразличавания. Какво бихме могли да наблюдаваме в нашия социален околнен свят чрез подобни оразличавания с оглед на нашата тема «Литературознанието като интердисциплинарно начинание»?

2. Литературознанието като социална система

Ако литературознанието – или науката за литературата – бива наблюдавано с помощта на категорията «социална система», то познати наблюдения се поддават на преоткриване и систематизиране:

а) Като социална система литературознанието е част от научната система и чрез нея – компонент на обществото. Възникването и легитимирането на негова наличност се определят от резултатите, които то допринася за научната система, както и от функцията, която изпълнява в цялостната обществена система. Резултатите и функцията могат да бъдат исторически променливи, но те трябва да се осмислят и осъзнават отново и отново с оглед динамиката на функционално диференцираните общества. Именно затова постоянните размисли върху резултатите и функцията принадлежат към конститутивните условия на социалната система литературознание, а не маркират единствено моди и кризисни синдроми. Колкото по-комплексно е уточняването на задачите в една научна подсистема – а при литературознанието то е достатъчно комплексно, – толкова по-кратки ще бъдат паузите в теоретичния дискурс: за рефлексивен застои не може да става и дума.

б) С литературознанието се занимават индивиди. Но тези индивиди изпълняват определени роли и действат в институции на социалната система литературознание. Те се социализират специално за литературоведска дейност и произвеждат знание, което принадлежи чрез комуникацията към дискурсивното знание на системата и само в изключителни случаи може да бъде свеждано до отделни индивиди. (Подобно свеждане служи и като мярка за известност в специалността.)

Литературоведската комуникация се съотнася с литературоведската комуникация, казано по друг начин: литературоведската комуникация се самоорганизира чрез критерия «способност за приобщаване» (срв. Луман 1990) в дадената област на литературоведска комуникация. Компоненти на тази самоорганизация са, от една страна, литературоведски дискурси, от друга – съответно по логиката на социалните системи – институции, кари-

ери, власт, репутация, професионален профил – преди всичко обаче пари, във форма на заплащане, финансиране на проучвания, библиотечни средства, гостпрофесури, награди и т.н. Казано с други думи: икономическите, политическите и социалните компоненти не кръжат около възвишения литературоведски дискурс, а тъкмо те го правят възможен. И литературознанието трябва и може да се отнася с разбиране към всичко това според своите системни условия, ако иска да е в състояние да определи комуникативно наложимо своите цели.

в) Литература и литературознание са самостоятелни социални системи, които позволяват равностойно интензивни взаимодействия, и дори се нуждаят от тях за своето развитие. Литературовед(к)и наблюдават (описват, обясняват) литературни системи, но докато правят това, те не действат същевременно и в литературната система. Опитите на някои литературовед(к)и да рекламират своята подсистема като особена позиция в научната система с оглед особеностите на своята област за наблюдение, биват възприемани само от литературовед(к)и, които вярват, че научни видове биха могли да се изграждат съобразно проблемни сфери (природни, социални, духовни науки). Както с укор отбелязва романистът Клаус В. Хемпхер (при това в «Die Welt»): «Постулираният особен статус на хуманитарната наука не е нищо повече от оправдателна стратегия поради редуцирана рационалност.»

Докато литературовед(к)ите желаят да действат в научната система, те трябва да се подчиняват на критериите за рационалност и методичност на научната система, тъкмо защото наблюдават социалната система литература, която оперира по критерии, различни от тези на научната система. Че подобни основоопределящи научни критерии трябва да бъдат изпълнени както при херменевтични, така и при емпирични изследователски методи, в последно време доказва най-вече Норберт Грьобен (Грьобен 1991, 1986; Грьобен и Фрьодер 1988).

г) Срещу тази аргументация може да се възрази, че литературоведите съвсем не наблюдават социалната система литература, а общуват най-вече с «литературни смислообразувания»: всичко друго било терен за -социолози и -психолози със съединителна чертица. Това възражение недоглежда една дреболия: текстовете като смислообразувания съществуват единствено за наблюдатели в социални системи. И наблюдателите на текстове –

особено на литературни текстове – са винаги социализирани и участват, комуникирайки, в културната програма на своето общество, чийто символен порядък, дискурси, ценностни системи, хабитус и схеми те самите са развили в така малка степен, в каквата са «изградили» и неговия(те) език(ци) (срв. Шмид 1991). Наблюдателите възприемат своя околнен свят с помощта на оразличения и наименования, каквито им предлагат културата, обществото и социалните системи. Наблюдателите наблюдават други наблюдатели, които оперират със също такива оразличения. Те наблюдават и текстовете в тяхното обкръжение по необходимост с помощта на оразличавания и наименования, с които разполагат социалноисторически. Те конструират смисъл и комуникират в социални системи при валидните там и по това време условия, които съвсем не са наложени от самите тях. Следователно, както от гледна точка на единичните наблюдатели, така и с оглед на комуникацията, е невъзможно да се говори за текстове, без да се говори за (конкретни) наблюдател(к)и в социални системи: рецептивната естетика на Констанцката школа би трябвало поне да е прояснила това състояние на нещата на всички откровено ориентирани към текста литературоведи. А и Н. Грьобен е прав в своята констатация, че «[...] когнитивната конструктивност на всяка текстова рецепция [е] [...] централната моделoизграждаща хипотеза, в която днес като в изходна точка за теоретични интеграции, могат да се срещнат всички културологични дисциплини.» (Грьобен 1991, с. 11).

Литературознанието съвсем не може – вече от здраво логически оразличени причини – да бъде «чиста наука за текста». То оперира като социална наука, независимо дали желае това или не, тъкмо защото и когато иска да работи с литературни текстове.

Този възглед не е нов за специалността. Примерно Ханс Петер Жерман подчертава: «Няма продукт на човешкия дух, който същевременно да не бива и момент от обществената практика [...]». И прави извода: «Ние не трябва да полагаме грижи за хуманитаристиката (науката за духа – б.пр.), а, обхватно, – за обществознанието [...]. Да се превърне тази самопонятност в научни изследвания, означава уморителен труд.» Който го предприеме, «[...] трябва освен това да работи усърдно против всички традиции на досегашната наука за духа [...]». (1989, с. 61).

д) Историята на всички социални системи във функционално диферен-

цираните общества допуска да се знае, че социалните системи се развиват чрез взаимодействие с други социални системи, чрез вътрешни от- и разграничения, както и чрез саморефлексия. Ако литературоведите искат да използват осъзнато този потенциал за развитие на своята социална система, то те не бива да подменят необходимите оразличаващи самоопределения с разстилащите мъгла метафори за плурализъм на методите. А ще направят добре да схванат продължителните рефлексии като шанс за динамизиране, вместо да ги обезличават чрез спасителни за момента метафори – като например «теоретична скука» – и без това често използвани в конкурентната борба като вербално оръжие за охулване на противника. Силно препоръчително е литературоведите да *търсят осъзнато* в свой собствен интерес връзки с всички подсистеми на научната система и да провеждат системноспецифични опити, вместо да се свързват в слепи коалиции с развитието на други дисциплини – при което и бездруго най-често шансовете за печалби са свързани с вноса на метафори, както показват досегашните «сдружавания» с психоанализата, социалната психология или антропологията.

Системни взаимовръзки в научната система и между нея и други социални системи – от икономиката до политиката – са фактически винаги в действие във всяко функционално общество. В най-добрия случай човек може само да си затвори очите. Това ще рече, че литературознанието оперира структурно *интердисциплинарно* (1) като всички други социални науки. Затова то трябва да използва с пълно съзнание интердисциплинарността функционално като жизнено необходим шанс за развитие. С други думи: литературознанието би трябвало осъзнато и стратегически да иска да стане това, което – полуосъзнато, полу не – по необходимост вече е: *интердисциплинарно оперираща социална наука*.

Че това не са празни спекулации, ни позволява да разберем според мен историята на литературознанието в Германия след Втората световна война. Винаги когато тази наука е попадала под легитимационен натиск отвън или под рефлексивен отвътре, тя е избирала – до днес с половин сърце – социалнонаучен статус: било то като социална и функционална история, като история на менталността, като дискурсивен анализ или като марксистко писане на литературни истории. Когато научнотеоретичният и методокритическият натиск стана голям, литературознанието трябваше да отстъпва

така, че иманентността на творбата трябваше да бъде прекрачена по посока на обществените контексти – нерешен остана само въпросът: Как! Когато обект на академични дебати стана статусът на литературознанието и твърденията, че то е съвсем своеобразен научен вид, не успокоиха обстановката, започнаха ревностни принципни спорове и се очертаха методическите заемки: от правещата бум през 60-те години лингвистика, от социологията и политологията през 70-те.

Напротив, във времена на покой доминираше спокойната интерпретация на текстове: във форма, свързана с иманентността на творбата след Втората световна война, която избягваше погледа към обществени и политически контексти по прозрачни причини; след отшумяването на студентското движение (1968 г.) – като неохерменевтика, чиято теоретично умерена тенденция към изолираща интерпретация напомня на Вилфрид Барнер с право за 50-те години (1990, с. 195 сл.); в крайна сметка като логофобна, деконструктивистка, текстово сатирна игра сред интелектуалната снобичност на постмодерните времена, която погуби лого-, евро- и фалоцентричните «майсторски разкази» на заклеямената модерност посредством силно медийно въздействие на новия «майсторски разказ» за края на модерността и за свободната игра на сигнификантите (така да се каже – размножавайки се с дивидентния капитал от оразличаванията) (2).

Моето указание за неизбежната интердисциплинарност не трябва да се разбира криво като апел за създаване на смесен магазин или като призив към наивна научна добродушност. Изпълнената с мъки история на усилията за интердисциплинарност в началото на 70-те години – не на последно място в университетите в Билефелд и Констанц – показва, че интердисциплинарността не функционира просто като внос на метафори. Тя не премахва границите на отделните дисциплини; и днес, както преди, литературоведите работят като *литературоведи*. Интердисциплинарност означава да формулираш своите проблеми така, че представителите на другите дисциплини да могат изобщо да ги разберат; означава предложенията за разрешаване на проблемите да се експлицират чрез операционализиране така, че върху тях да могат да се изпробват смислено методи за проблемни решения от други специалности или да се провери дали те са съотносими, съответно – дали могат да бъдат направени съотносими към литературоведската подсистема. Че една разбираана по такъв начин интердисциплинарност е много богата на предпоставки, знае всеки, който се е занимавал с

подобен род изследвания: при това, без да се отказва от експлицитно създаване на теория, методология и специализиран език. Че много литературоведи не са дорасли в своята научна социализация до подобни изисквания или че отклоняват тези изисквания поради различни причини, съвсем не е аргумент срещу неизбежността на интердисциплинарността, но би трябвало поне да събуди сериозни размисли върху смисленото образование на подрастващото литературоведско поколение.

3. Литературознанието като наука за медиите

Днес все повече не може да не обръщаме внимание на факта, че нашето общество е масмедийно общество. Техническите масмедии отдавна (от XVIII век те са основен двигател на общественото развитие) са се организирали социално в масмедийната система на нашето общество, която вътрешно е разграничила медийни подсистеми като печатна, акустична, аудиовизуална, компютърна. Налице са библиотеки, пълни с книги и съчинения, медиотеки, пълни с видеоматериали, филми и електронни данни по темата «медии», и техният брой ежедневно расте: изследователски съобщения за въздействието и организацията на медиите, за отношението между медии и комуникация, за ролята на медиите при конструирането на действителности, за въпроси като медии и публичност, медии и обществено развитие и т.н.

Историята на медиите ни показва ясно, че отделните медии в общата медийна система взаимно определят своите из(об)разителни и въздействени възможности. Новите медии не просто потискат старите: те принуждават цялата система да се респецифицира, покачват комуникативната комплексност и модифицират съотношението между персонална и масмедийна комуникация (срв. обобщаващо Винтер и Екерт 1990). Като част от печатните медии литературата е *de facto* в конкурентна борба с всички използвани след появата на фотографията, филма и радиото медии. Тя е признала и приела тази конкуренция отдавна, било то като опити за възприемане на филмови техники при разказването (пр. А. Дъблин), било като разширяване на литературното производство върху области като радио, филм и видео, било то при модулиращото начало на компютърните програми за литературно производство (срв. Шмид 1989) – Фридрих Китлер може да говори дълго върху това (срв. Китлер 1985, 1986).

В едно функционално определено масмедийно общество *литературата*

е следователно неизбежно едно *медийно предложение сред многото други* и трябва да се утвърждава в конкуренция с тях. Дали трябва да ѝ се отреди особено положение спрямо другите медийни предложени, е въпрос, който трябва да се изясни емпирично. Просто да ѝ се припише такова особено положение би било буржоазнообразователна идеология.

Развитието на литературата следователно не може да бъде разбирано без оглед на историята и настоящето на масмедийната еволюция. Рецепцията и въздействието на литературата днес са познаваеми само с оглед на реалните наблюдател(к)и: а това са мултимедиално изкушени реципиенти (не нещо като «чисти читатели»), чиито възприемателни условия са белязани от натрупан чрез различни медии опит.

Райнер Винтер и Роланд Екерт обясниха в една експертиза за вътрешното министерство («Комуникативни медии и изграждането на специализирани култури») с добри доказателства, че и как масмедията водят до културна диференциация във функционално определените общества. Те стигат до заключението, че под влияние на масмедията «културата бива реорганизирана като пазар на специализирани смислосветове» и се налага една «дейерархизация на културните практически форми»: отграничават се висока и ниска култура, добър и лош вкус, значимо и повърхностно. И наследената висока култура с нейното възвеличаване на изкуството и поезията се превръща в «[...] една от многото оферти» в конкурентната борба на специализираните култури, които понастоящем развиват собствени форми за използване на медиите и тяхното въздействие. Литературознанието ще стори добре, ако схване, че междувременно на мястото на «величавото отдаване на смисъл» са се появили «пазари на смисъла» (Винтер и Екерт 1990, с. 143 сл.).

Поради казаното по-горе трябва да заключим, че тъкмо, доколкото изследва литературни текстове, литературознанието се е превърнало чрез развитието на обществото в масмедийно общество волко-неволю фактически в една *масмедийна наука сред други подобни*.

Ceterum censeo: То трябва да стане такава наука осъзнато и активно, за да може да вземе под внимание не само обществените условия на конкуренция, отнасящи се до неговата област за наблюдение – литературата, а и научната конкурентна ситуация на социалната система литературознанието в научната система изобщо. Моят постулат, че литературознанието

трябва осъзнато да бъде преустроено в специализирана наука за медиите, противоречи на предложения като следното – анализът на медиите и медийната критика само да се прибавят към разширения проблемен кръг на литературознанието (прим. Фоскамп 1990, с. 245). Не става въпрос за просто разширяване на литературоведския изследователски терен, а за научна реализация на възгледа, че в едно масмедийно общество всички истински литературоведски въпроси трябва да съблюдават в достатъчна степен фактическата медийна взаимозависимост на своите предмети за изследване, също и тъкмо където става въпрос за естетически проблеми.

Литературознанието като специализирана медийна наука: какви аспекти открива едно такова начинание? Преди да отговоря на този въпрос, бих желал най-напред да отстраня две близки до ума недоразумения:

а) Концепцията за едно литературознание като социалнонаучно оперираща наука за медии не се сбогува с литературната творба и нейното многоплатово изследване. Алтернативата не звучи примерно така: социология срещу текстология, напротив, тя означава много повече: социологично и медиалогично информирано изследване на текстове в противовес на текстоонтологизиращи интерпретации. А и проблематиката на наблюдението говори еднозначно срещу последната опомената възможност. Естествено в такъв случай трябва да се изясни по-точно какво може и трябва да извършва една подобна интерпретация, дали тя да е по-скоро есеистична (за това съветва Бернд Шефер 1991) или да се излага като аргументативен дискурс.

б) Едва като специализирана медийна наука литературознанието е в състояние да схване по-ясно спецификата на своя предмет в отлика спрямо другите медии, вместо – текстоонтологизиращо – да полага тази специфика в изолирания текст. Едва тогава ще може да придвижи напред и историографското изясняване на спецификата на исторически отдалечени текстове, като съблюдава в достатъчна степен въздействието на релевантната за съответното време ситуация на медийна конкуренция върху производството и рецепцията на литературни текстове. (3)

Който (като напр. Й. Дик 1988 с. 12) категоризира подобни разсъждения като «воля за приспособяване, която не се спира пред нищо», и ми (на мен и моя институт) приписва погрешно: «Който си вдига високо поличката пред обществото, бива, естествено, добре заплатен...», той ще забележи, с подобни критерии за наблюдение, твърде малко от онова, което се случва в научното пространство и в медийните системи.

Ако литературознанието схване себе си като специализирана наука за медиите и възприеме насериозно възможността да овладее своите задачи само като интердисциплинарно оперираща социална наука, то тогава във всеки един случай става неизбежен изводът: литературознанието би трябвало да се емпиризира по дълбоко осмислен начин – нещо, което Аугуст Бюк изисква още в средата на XIX век. Едно такова емпиризиране – и това подчертавам настойчиво – предполага същевременно солидна теоретизация.

Ако рецептивната естетика страдаше от това, че съблюдаваше наистина «читателя», но никога конкретни читатели и читателки (4) – поради което «читателят» скоро отново изчезна в текста, – то за едно медиалогично литературознание би било напълно невероятно да не постави в центъра на своите изследвания конкретно действащия с литературни текстове – разграничен и по пол – актант. При това е за препоръчване емпиричното изследване на актантите да се разграничи по институционализирани действени роли в литературната система, искам да кажа, според ролите производство, посредничество, рецепция и обработка на литературни текстове, така както емпиричното литературознание грижливо ги подработва вече цяло десетилетие (срв. Шмид 1980).

Каталогът от теми за литературоведско медийно изследване е широко обхванен и с днешна дата. Той обхваща както стари теми, които трябва да бъдат погледнати медиалогично в нова перспектива, така и нови, които ще се появяват в полезрението едва при използване на инструментариума за наблюдение, присъщ на медийната наука. Палитрата се простира от литературното производствено и рецептивното поведение в условията на масмедийна комуникация през ролята на медиите в канонизиращите процеси, та до едно ново схващане за интертекстуалност като интермедиялност; тя обхваща анализа на оценъчни и въздействени процеси, разграничени според така наречените медийни поколения с техните специфични представи за литература при условията на медийната конкуренция и достига чак до ролята на литературата в медийната общност.

Хартмут Егерт разви съвсем сходни представи: «Когато колеги заговорят по темата «четене в ерата на медиите», то те мислят най-напред за екранизирани литературни творби, а не за факта, че става въпрос за проблеми на естетическите норми и критерии, за избор и възприятие, за прекроч-

ване на границите между отделните медии, за медиално специфични качества на символизации (семиотика), за текстови понятия, та дори за форми на историческото разбиране (херменевника).» (1991, с. 11) Егерт вмениява в крайна сметка – дословно – на «...поразителното въздържание на хуманитарните науки – а това значи и на историческите – от емпирично изследване на културни промени» факта, че всякакви спекулации върху «гълбинни културни промени при високи технологични условия» остават безмислици, «...ако в крайна сметка не си създадем емпирична увереност за това, което вече се е образувало.» (пак там, с. 13 и с. 3)

Едва ориентираното към науката за медиите литературно обобщение би могло да има най-сетне в бъдеще сериозен принос към преобразуването на възпитанието в социализация, свързана с медиите, която да е насочена към това да изисква активно общуване на децата и младежите с медиите, вместо в униние да пресмята какво вършат медиите със своите тъй наречени интермедиялно беззащитни консуматори. Едва когато (печатната) литература намери своето интермедиялно място в подобна социализация, литературознанието ще може с основание да преживее своите легитимационни кризи.

Едва едно литературознание като емпирична наука за медиите може да получи в този си поглед такова развитие, което позволява да бъде описвано промъкващото се преосмисляне на основополагащи категориални определения за нашата досегашна култура. Става въпрос за преосмисляне на категориите реалност и фикция, автентичност и симулация под влиянието на техническото развитие на новите медии. «Блу-бокс-техники», киберпейс и компютърна симулация, съюз на медиите и нов тип реклама, суитчър и т.н. са само част от паролите на едно развитие, което бива титулувано постмодерно, понеже «разрушава» чрез външен натиск. (срв. Шмид 1990) «Медии и комуникация. Конструкции на действителност» е заглавието на последния цикъл радиолекции за задочници. (5) И не само радикални конструктивисти си задават днес сериозно въпроса, какво ни е останало от мнимата сигурност на нашите възприятия и от истината на нашите научни познания в условията на глобалната масова комуникация. Дали не бихме направили добре – вече по причини, свързани с пре- и надживяване – да разглеждаме себе си и всички наоколо като резултат на производство или конструкция, а не като обекти и реалност. (В такава ситуация обекти

могат да бъдат наречени в най-добрия случай такива дадености, към чиято производимост в момента изобщо не поставяме въпроси.)

Ако обаче образите на действителността са се превърнали в действителност на образите, ако знакът за качество «действително» бива гарантиран единствено и само от консенсуса в изразяването на конкуриращите се медии, къде остава тогава *belles lettres* като убежище на фикцията? Ще може ли романът в бъдеще да се конкурира с киберспейси от трето поколение? Как се променя съотношението между журналистическата система като сфера на информацията, науката като сфера на истината и литературата като сфера на фикцията – та още от края на XVIII век е било така безкрайно трудно истината да бъде поделена между религия, наука, философия и изкуство?

4. Литературознанието като начинание

Аналитичните теоретици на литературознанието – ако изобщо се занимават с литературознание – го атестират в най-добрия случай като една т.нар. предпарадигматична наука. Неговите теории били твърде неексплицитни, твърде малко – разработени методите му, твърде несигурно – емпиричното съдържание на неговите изказвания. Човек може да се съгласи или не с това твърдение. Би трябвало да е безспорно, че литературоведската дейност (може да) се упражнява малко или повече вещо, малко или повече професионално, и че сериозните литературоведи поставят висока научно-адекватна мярка за своята дейност – в края на краищата историческият пример на филолозите задължава.

Професионализацията обаче е описуема – посредством по-горе предложения системнотеоретичен инструментариум – като отграничаване, което протича чрез изграждането на специфични комуникативни форми. Ако това специализиране цели разрешаването на очаквани проблеми, а не се стреми основно към осъзнато оразличаващ маниер, който да прави впечатление, то тогава срещу развитието и прилагането на нормиран специализиран език не може да се повдига каквото и да е смислено възражение. Тъй като само нормативни професионални езици позволяват сговорно формиране на знание, което може да бъде преподавано и изучавано (а не би ли трябвало литературнонаучното учение и изследване да се стреми, да спомага за постигане на подобно значение?).

Към какво може да се насочи такова знание? Този въпрос докосва непосредствено уводния въпрос за дейността и функцията на литературознанието – въпрос, който от години разпалва активни дейности, а опитите за отговор изпълват томове конгресни доклади, сборници и монографии по поръчка на разни министерства... Но и до днес все още не се виждат убедителни отговори.

Моят опит за отговор започва с едно наблюдение. До днес нашето общество си позволява наличието на социалната система литература, въпреки че въпросите за ползата от нея, които биват задавани – както от самата литература, така и от други социални системи, – станаха и остават общоизвестни. Очевидно обаче дори в епохата на масмедията съществува необходимост от литература, поне както показва оборотът на литературния бранш.

До днес нашето общество си позволява и наличието на социалната система наука за литературата, която трябва да наблюдава литературната система, очевидно, за да открие как функционира тя.

Да, днес нашето общество си позволява на трето място наличието на социалната система образование, която е въвела в учебните програми часовете по литература, тъй като обществото е откровено заинтересувано младежта да добие способности за успешно участие в системата литература – и по изключение в системата литературознание.

Че тези три системи: литература, наука за литературата и обучение по литература показват висока интерактивна плътност, е приемливо само по себе си, и в Германия (поради загриженост) те биват подсигурирани институционално, предимно в подготовката на специалисти.

Очакването на обществото относно литературознанието се насочва – според мен напълно легитимно, тъй като то финансира и заплаща в съответствие с репутацията – към комуникативно приобщимо знание, а не към съобщения за лични вълнения или изящни фантазии. «Комуникативно приобщимо знание» в научната система означава: емпирично убедително (приемливо), тъй като е постигнато с осмислени методи, със знание за произхода, структурата и интермедиялността на литературните феномени в дословен смисъл (т.е. не само традиционни литературни текстове); със знание за структури, функции, въздействия и институции на комуникацията, свързани с литературни феномени; със знание за произхода, статуса и ди-

намиката на действителните роли в литературната система, т.е. на производството, разпространението, рецепцията и обработката на литературни феномени; в края на краищата с емпирично приемливо знание за възникването и действието на конвенции в литературната система, както и за генезиса и действието на канонизиращи процеси в медийните системи.

Зад това очакване по диагнозата на Норберт Грьобен «[...] стои най-сетне изискването на обществото, цялото произведено от науката «знание» (като особено отличена категория на «информацията») да показва по възможност същата интересубективна сигурност, каквато «предлагат» класическите природни науки (парадигма физика) и която е довела до техния победен ход. Поради това и литературознанието (като парадигма на една наука за културата) се вижда днес изправено не на последно място в интердисциплинарния контекст пред изискването за емпиричност» (1991, с. 1). С днешна дата подобна ориентация към класическото (и в неговата обективност класически надценявано) природознание може да се отхвърли – от гледна точка на теорията на познанието с пълно право – като сциентично. Безспорно остава обаче, че обществото също с право поставя особени изисквания към научния информационен продукт и го отличава от постигането на делнично познание. А и в научната система е безспорно (вероятно с изключение на някои дялове на хуманитаристиката), че научната комуникация трябва да бъде *общо* способна на контакти, когато са изпълнени някои теоретични и терминологични условия: научната комуникация – съответно на системната специфика на социалната системна наука – тематизира изключително знание (посредством кода вярно/невярно), а не личен опит, интуиции или стойностни нагласи.

Едно литературознание, което самò се ограничава (защото никой не му предписва това) до формата на изолирана текстово херменевтична дейност или на Георг-Щайнеровите упражнения в трансцендентален опит (опияняваща евхаристия, така да се каже), не би могло изобщо да постигне достатъчна комплексност и компетентност, за да се справи успешно с проблемни области като по-горе споменатите. На това е способно едно *системно ориентирано емпирично литературоведско изследване на медиите*. Такова се среща днес в най-добрия случай – ако ми е позволено да цитирам Еберхард Лемерт – като «[...] многообещаващо особено развитие [...] в Хайделберг и Зиген» (1990, с. 181). Да се превърне литературознанието в осъзна-

то желано и осъществено *начинание*, аз му препоръчвам по научно убеждение. Обществото очаква от литературознанието не само нови варианти на тълкуване на Хьолдерлин или Кафка, а и просвещение върху това, как читатели и читателки фактически общуват с литературните текстове в епохата на медиите. Освен това вероятно някой би чел повече и с повече удоволствие литература, ако «дискурсивната полиция» на майстор-интерпретаторите не му дишаше във врата. Опирайки се на емпирично знание за това, как като исторически достопочтен и вероятно незаменим медиум литературата функционира и в масмедийните общества, едно медийнонаучно просветено литературно изследване би могло да стане защитник на литературата в епохата на медиите – отвъд културнополитическите крамоли и неоснователни спекулации, отвъд компенсаторните замисли в смисъла на Маркуард. В края на XVIII век класическо-романтическата литература е била наистина обзета от делото да обещае на отчуждения и онемял в социалните роли индивид една историко-философска, цялостна ориентация. Днес във функционално определените общества всяка претенция както на литературата, така и на литературознанието за цялостна ориентация не би била нищо повече от идеологическа претенция. Да говорим днес за ориентиrowъчна компенсация, е все едно да превръщаме литературата в болница за лекуване на щети, нанесени в процесите на диференциране, когато никой не заплаща за това на самите терапевти. И твърде късно: това обещание за излекуване отдавна вече използват за примамка телевизионните звезди.

С оглед на едно функционално определено общество, в чиято медийна система категориите истинско и фалшиво, реално и фиктивно са започнали да се разклащат, е невероятно на литературата да се предприше еднозначно формулируема обществена функция. Удачната по-преди кандидатура, а именно постоянната позиция на готовност да се предложи ту възраст, ту потенциалност, днес има много конкуренти. От друга страна, би могло да се обясни какви постижения би допринесло едно емпирично литературоведско изследване на медиите за другите социални системи – и то във формата на предоставено приложимо емпирично знание.

Но за литературата и литературознанието по мое мнение би бил добър съветът да се сбогуват с глобалното: с духа, с културата, с образованието, с литературата, с културния разпад и т.н.; защото какво (точно така трябва да се запита) може изобщо да се схваща с подобни понятия?

Моят съвет е да се каже сбогом и на едностранната ориентация към «интерпретация». Литературознанието е културноисторически продукт; то може да се упражнява и по друг начин. Понякога литературовед(к)и сами достигат до това убеждение, по-често обществото ги притиска нещедно – понастоящем изглежда отново да е така, защото се говори видимо често за пари. В края на краищата за препоръчване е и сбогуване с буржоазното понятие за литература, с очакванията за елегантна писмовност като ценност сама по себе си, с културнополитическата плачливост, която смята все още дух и пари за еквиваленти на бога и дявола. Ако Бернд Вите предложи сериозно на литературознанието още през пролетта на 1991 г. да не се ориентира «[...] към позивистичните науки на фактите» (впрочем това е типичен термин-убиец из сферата на науките за духа) и го посъветва «[...] да се обърне в своята методическа нагласа по-скоро към начините за тълкуване на свещени текстове, каквито биват поддържани в еврейските тълкувания на петокнижието и в християнското библиейско тълкуване, от които то исторически е възникнало» (1991, с. 2), то аз заявявам: «Протестирам, Ваше Височество!» Произходът задължава, но не на всичко. Най-малко не са самообезглавяване.

Вместо това аз препоръчвам на вашия благосклонен размисъл една стратегия, която преди години предложи специалистът по общите неща Бейзън Брок: подмолно разрушително потвърждаване (по-рано човек вероятно би казал просто «хитрост»). Тя изхожда от едно наблюдение, което може да бъде направено не само в икономическата система, и от едно второ наблюдение, което е възможно не само в системата на рекламата: Това наше общество плаща само когато се предлага нещо, от което има необходимост (казано между другото – и духовната потребност е необходимост); и: много предложения се борят за незначително благо – внимание. Днес то се отдава на хитроумните, на вещите.

Който твърди, че нашето общество е ориентирано само към материални стойности, а нашата научна политика – само към максимата за непосредствена приложимост и към «технократско покачване на производителността», осъществява, осъзнато или не, антиемпирична пропаганда. Един поглед към различните медийни предложения би ни дал следната поука: Съществува голяма потребност от това да се създава опит тъкмо от и чрез литературни текстове; съществува необходимост от критично самоубежде-

ние и вникване в собствените и чуждите начини за производство на смисъл, от анализи на оценъчни процеси, както и от анализи на приложни процеси. Тук литературознанието трябва да предложи нещо, което откликва на тази потребност (или я създава?), изхождайки от това или основавайки се на това, че обществото все още поддържа литературата и литературознанието като свои социални системи.

Но литературознанието трябва да «предяви» това ориентирано към потребностите предложение, т.е. то се нуждае от реклама и присъствие в медиите. (Тук се сещам за една карикатура на Манков: «Татко, ако едно дърво падне в гората и медиите не са там, за да съобщят, паднало ли е наистина дървото?»)

За да предотвратят известно недоразумение – това не е пледоария как да се хвърлим безусловно на врата на «капитализма» с неговите пазарни и рекламни стратегии. Тук бива предлагано преди всичко едно хитроумно общуване с подобни стратегии за литературоведски цели – а и в края на краищата – живеем в 1991 г. в Германия.

Според мен литературознанието се нуждае спешно от престижно поддържани специализирани институции от ранга на института Макс Планк, съответно – от подобни уредби. Защо литературознанието не е постигнало това отдавна? Може би многото оригинални гении не могат да се почувстват удобно в един тим или някой се страхува от налагащата мащаби конкуренция?

Срещу откровено разпространения страх, че едно професионално упражнявано и съответно на личностите твърдо схванато емпирично литературоведско изследване на медиите ще намали стойността на всичко това, което е било досега мило и скъпо на литературовед(к)и – литературното произведение на изкуството с неговите смело утвърждавани въздействени потенциали, ще изложи накрая и една друга теза, с надеждата и тя да бъде дискутирана. Само едно професионално упражнявано емпирично литературоведско изследване на медиите ще преживее в научната конкурентна борба на следващите десетилетия и ще устои като сигурен партньор на литературата в нейната конкурентна борба с все по-новите медии. Който като литературовед(ка) би желал да помогне на литературата, трябва да я обича, но не трябва да я възвеличава. Тя е продукт, ние – като нейна продуктивна рекламна агенция – трябва да направим от това продукт-личност, ко-

ято буди внимание и в масмедийното общество – внимание към нея и към нас.

Сигурен съм, на някои от вас всичко това звучи грозно. Затова, разрешете ми накрая, още веднъж да обобща тезисно ядрото на моите разсъждения: Интересуват ме бъдещето, репутацията и научното съдържание на литературознанието като социална система. За разлика от много други колеги и колежки аз не виждам това бъдеще в никакъв случай черно – ако ми позволите за момент да забравя човешки потискащия проблем за безработицата сред подрастващото поколение.

Литературознанието има бъдеще, защото може да освободи необикновени преобразователни капацитети: осъзнато себеразгръщане като социална наука; използване на потенциалите, които се крият в сериозната интердисциплинарност; контекстуализирането на всички литературни феномени в итермедиалността и накрая премисленото емпиризиране в рамките на разработени теории. С оглед на тези капацитети, които представляват невероятно интелектуално предизвикателство към литературовед(к)ите, само един заразен от интерпретационната болест мизантроп може да избухне във вопли. Литературознанието е начинание с бъдеще за всички, които обичат интелектуалните предизвикателства. На първо място от нас зависи какво ще се осъществи от това негово бъдеще.

БЕЛЕЖКИ

1. И в тази хипотеза не съм сам: Така напр. при Фоскамп е казано «Затова хуманитаристично ориентираното литературознание е изправено още в своите начала пред проблема за своята интердисциплинарна работа, който съвсем рядко е довеждан до задоволителни резултати.» (1990, с. 241 сл.)

А и Г. Курц – все пак по-скоро скърцайки със зъби – установи: Литературознанието (в неговата концепция като част от една нова, методически подработена обща културология) е «...прокълнато да бъде интердисциплинарно, тъй като литературоведът не е специалист по общото».

2. «На твърдението за една обоснована в свободната игра на знаците автономия на изкуството, на навлизането отново в дълбините на – реторично-топологични – премествания и отхвърляния, на институционално най-успешно пласираното обявяване на една институция за мъртва, – на всич-

ко това отговаря един (деконструктивистичен) текст прочит, какъвто (както за жалост е обичайно) авторитарно празнично, отвъд всяка критическа възможност за протест извършват майстор-читателите, техните ученици се обучават в него, а читателите на тези читатели могат, вярвайки, да го вземат под внимание.» (Нирад 1988, с. 154)

3. В тази посока са налице важни студии, между които Гросклаус и др. (1973, 1989, 1990).

4. «Характерен в тази взаимовръзка е предимно проекционистичният способ на Изер, който изхожда от «страната на текста» и не се излага на емпирична материалност.» (Барнер 1990, с. 193, бел. 16)

5. Радиолекции «Медии и комуникации. Конструкции на действителност», изд. от Немския институт за задочно следване към Университет Тюбинген; научен колектив: Кл. Мертен, З.Й. Шмид, З. Вайшенберг, Вайнхайм, Базел, Писма 0-12, 1990-1991.

Литература

Забележка: За да съм свързан в моя доклад с най-новото равнище на дискусиите в германистиката, съм използвал текстове, които бяха предложени на симпозиума «Германистика: Перспективи 2000», проведен от 23 до 25 май 1991 г. в Аахен. Цитирал съм следните текстове:

Hartmut Eggert, Das neue Lesen. Eine erweiterte und veränderte Leseforschung tut not.

Norbert Groeben, Veränderungsdimensionen, - notwendigkeiten und - grenzen einer Literaturwissenschaft in der «Informationsgesellschaft» – In: Richtung auf eine empirisch-interdisziplinäre Kulturwissenschaft.

Gerhard Kurz. Orientierungen, Konkurrenzen, Pluralisierung. Überlegungen zu den ungenauen Grenzen der Literatur und der Germanistik im Blick auf die gegenwärtige Situation des Faches.

Bernd Witte. [...] däsgepflegt werde (Der feste Buchstab, und Bestehens gut gedeuted. Über die Aufgaben der Literaturwissenschaft.

Ulrich Wyss. Einige Thesen über Fundamentalismus und Forschungsplanung in der Literaturwissenschaft.

По-нататък съм цитирал статии от предприетата и редактирана от Волфганг Принц и Петер Вайнгарт моментна снимка на изследователската ситуация в литературознанието от гледна точка на следните представители на специалността:

Wilfried Barner. Das Besondere des Allgemeinen. Zur Lage der Allgemeinen Literaturwissenschaft aus der Sicht eines «Neugermanisten», S. 189-203.

Eberhard Lämmert. Allgemeine und Vergleichende Literaturwissenschaft, S. 175-188.

Wilhelm Vöskamp. Literaturwissenschaft als Geisteswissenschaft. Thesen zur Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft nach Zweiten Weltkrieg, S. 240-247.

Alle Beiträge in: Die sogenannten Geisteswissenschaften: Innenansichten, hg. von Wolfgang Prinz und Peter Weingart, Frankfurt/M. 1990.

Друга използвана литература:

Anspruch und Herausforderung der Geisteswissenschaften. Westdeutsche Rektoren-

Konferenz. Jahresversammlung 1985, Bonn 1985 (= Dokumente zur Hochschulreform 56/85).
darin:

Joachim Dyck. Zweischen Methodenrausch und Buchbindersynthese. Zur Lage der Germanistik im Jahre 2000. – In: Norbert Oellers (Hg.), Politische Aufgaben und soziale Funktionen von Germanistik und Deutschunterricht, Tübingen 1988, S. 3-15.

Eberhard Lämmert. Geisteswissenschaften in einer industriellen Kultur, S. 127-149.

Odo Marquard. Über die Unvermeidlichkeit der Geisteswissenschaften, S. 47-67.

КАКТО И:

Jürgen Förster. *Eva Neuland und Gerhard Rupp*. Wozu noch Germanistik? Zur Aktualität einer alten Fragestellung. In: *Jürgen Foerster* [u.a.] (Hgg.), Wozu noch Germanistik? Wissenschaft - Beruf - Kulturelle Praxis, Suttgart 1989, S. 1-14.

Norbert Groeben und P. Vorderer. Leserpsychologie: Lesemotivation - Lektürewirkung, Münster 1988.

Norbert Groeben, Handeln Tun. Verhalten als Einheiten einer verstehenderklärenden Psychologie, Tübingen 1986.

Götz Grösklaus. Textstruktur und Textgeschichte. Die «Reisebilder» Heinrich Heines, Frankfurt/M. 1973.

Götz Grösklaus. Nähe und Ferne. Wahrnehmungswandel im Übergang zum elektronischen Zeitalter. In: *Götz Grösklaus und Eberhard Lämmert* (Hgg.). Literatur in einer industriellen Kultur, Stuttgart 1989, S. 489-520.

Götz Grösklaus. Das technische Bild der Wirklichkeit. – In: *Fridericiana*. Zeitschrift der Universität Karlsruhe, 1990, S. 37-57.

Hans Peter Hermann. Abschaffung der Geisteswissenschaften? Standortbestimmung im aktuellen Streit zwischen Polotik und Hochschulen. – In: *Jürgen Foerster* [u.a.] (Hgg.). Wozu noch Germanistik? Wissenschaft - Beruf - Kulturelle Praxis, Stuttgart 1989, S. 50-65.

Friedrich A. Kittler. Aufschreibesysteme 1800-1900, München 1985.

Friedrich A. Kittler. Grammophon, Film, Typewriter, Berlin 1986.

Niklas Luhmann. Die Wissenschaft der Gesellschaft, Frankfurt/M. 1990.

Jürgen Nieraad. Du sollst nicht deuten - Neo-Avantgarde, Dekonstruktionismus und Interpretation im Rückblick. – In: *POETICA* 20 (1988), S. 131-155.

Berndt Scheffer. Interpretation und Lebensroman. Zu einer konstruktivistischen Literaturtheorie, Frankfurt/M. 1991. (im Druck)

Siegfried J. Schmidt. Grundriss der Empririschen Literaturwissenschaft. Teilband 1: Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur, Braunschweig, Wiesbaden 1980. (Taschenbuchausgabe Frankfurt/M. 1991, stw 915).

Siegfried J. Schmidt. Computerlyrik - eine verlorene Cance? – In: *M. Fischer* (Hg). Mensch und Technil: Literarische Phantasie und Textmaschine. Aachen 1989, S. 139-152.

Siegfried J. Schmidt. Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert, Frankfurt/M. 1989a.

Siegfried J. Schmidt. Beyond reality and fiction? The fate of dualism in the age of mass media. – In: Festschrift for Lubeomir Dolezel, Toronto 1990. (in press).

Siegfried J. Schmidt. Why literature is not enough, fr: literary studies as media studies. – In: G. Cupchik und J. Laszlo (eds.), *Emerging Visions*, New York 1990a. (in press)

Siegfried J. Schmidt. Sozialsystem – Symbolsystem: Literatur? Positionspapier für die Tagung «Sozialsystem – Symbolsystem: Literatur» in Siegen-Freudenberg 26.-29.06.1991, Siegen 1991.

Reiner Winter und Roland Eckert. Mediengeschichte und kulturelle Differenzierung, Opladen 1990.

(Превод от немски: Младен Влашки)